

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК [348:271.2(470+571)]:[348:272]“1863–1905”

**Грахоцкі
Аляксандр Паўлавіч**

**ПРАВАВОЕ СТАНОВІЩА РУСКАЙ ПРАВАСЛАЎНАЙ
І РЫІМСКА-КАТАЛІЦКАЙ ЦЭРКВАЎ
НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ (1863–1905 гг.)**

Аўтарэферат дысертациі на суісканне вучонай ступені
кандыдата юрыдычных навук

па спецыяльнасці 12.00.01 – тэорыя і гісторыя права і дзяржавы; гісторыя
вучэння аб праве і дзяржаве

Мінск, 2013

Работа выканана ва ўстанове адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

Навуковы кіраунік:

Кадаўбовіч Валерый Андрэевіч,
кандыдат юрыдычных навук, дацэнт,
прафесар кафедры, УА «Прыватны
інстытут кіравання і прадпрымальніцтва»,
кафедра дзяржаўна-прававых і
гуманітарных дысцыплін

Афіцыйныя апаненты:

Вішнеўскі Аляксей Фёдаравіч, доктар
гістарычных навук, професар, професар
кафедры, УА «Акадэмія Міністэрства
ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь»,
кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і
права

Шчэрбік Дзмітрый Васільевіч,
кандыдат юрыдычных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры, УА «Полацкі дзяржаўны
універсітэт», кафедра тэорыі і гісторыі
дзяржавы і права

Апаніруючая арганізацыя:

**УА «Акадэмія кіравання пры
Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь»**

Абарона адбудзеца 28 студзеня 2014 г. у 16.00 на пасяджэнні савета па
абароне дысертаций Д 02.01.01 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце па
адресе: 220030, г. Мінск, вул. Ленінградская, 8, ауд. 407, тэл. (8–017)226–55–41.

З дысертациі можно азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага
універсітэта.

Аўтарэферат разасланы

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертаций,
кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

У.М. Сатолін

УВОДЗІНЫ

На працягу многіх стагоддзяў Хрысціянства адыгрывала ролю галоўнага культурна-каштоўнаснага падмурка еўрапейскага грамадства. Асновы хрысціянскага веравучэння былі і застаюцца па сённяшні дзень важнай крыніцай сучаснага права. Зыходзячы з гэтага, даследаванні рэлігійнага права, прававога регулявання дзяржаўна-царкоўных узаемаадносін, прававога становішча хрысціянскіх канфесій з'яўляюцца неад'емнай часткай навуковай проблематыкі. Аднак у розныя гістарычныя перыяды сутнасць і накірункі такіх даследаванняў залежалі ад дамінуючых ідэалагічных падыходаў. Усёабдынная сацыяльная трансфармацыя, выкліканая атрыманнем Беларуссю дзяржаўнага суверэнітэту, актуалізавала неабходнасць аб'ектыўнай пераацэнкі ролі рэлігійнага фактару ў айчыннай гісторыі і ступені яго ўплыву на фарміраванне нацыянальнай прававой сістэмы.

Пераасэнаванне духоўных каштоўнасцей на мяжы 80-х–90-х гадоў XX ст. прывяло да росту ўзроўню рэлігінасці беларускага грамадства. Сёння каля 65% дарослага насельніцтва Беларусі лічаць сябе веруючымі. Сярод веруючых прыкладна 81% праваслаўных, 10,5% католікаў, 1% іудзеяў, 0,5% пратэстантаў і столькі ж мусульман¹. Дадзеныя лічбы сведчаць аб узрастанні грамадскага прэстыжу і рэальнай ролі рэлігіі, рэлігійных канфесій у сацыяльных працэсах. Беларуская Праваслаўная і Рымска-каталіцкая Цэрквы, як найбольш масавыя і ўплывовыя інстытуты грамадзянскай супольнасці, знаходзяцца ў паствайнім супрацоўніцтве з дзяржавай у разнастайных сацыяльных сферах.

12 чэрвеня 2003 г. было падпісане аб супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і Беларускай Праваслаўнай Царквой, у адпаведнасці з якім былі вызначаны прыярытэтныя накірункі сумеснай дзейнасці дзяржавы і Царквы: грамадская мараль; выхаванне і адукацыя; культура і творчая дзейнасць; ахова, аднаўленне і развіццё гістарычнай і культурнай спадчыны; ахова здароўя; сацыяльнае забеспечэнне; міласэрнасць; дабрачыннасць; падtrzymка інстытута сям'і, бацькоўства і дзяцінства; апека над асобамі, што знаходзяцца ў месцах пазбаўлення волі; выхаваўчая, сацыяльная і псіхалагічная работа з ваеннаслужачымі; ахова навакольнага асяроддзя. Традыцыйнымі і ўстойлівымі сталі контакты кіраўніцтва беларускай дзяржавы з Маскоўскай Патрыярхіяй. На якасна новы ўзровень выйшла ўзаемадзеянне Рэспублікі Беларусь і Ватыкану. Аб гэтым сведчаць візіт у Мінск 18–22 чэрвеня 2008 г. дзяржсакратара Папы Рымскага кардынала Тарчызю Бертоне і наведванне Ватыкану Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнкам 27 красавіка 2009 г. Для далейшай гарманізацыі партнёрскіх узаемаадносін паміж дзяржавай і

¹ Республика Беларусь в зеркале социологии : сборник материалов социологических исследований за 2011 г. / Информационно-аналитический центр при Президенте Республики Беларусь ; под ред. Л.Е. Криштаповича. – Минск : Бизнесофсет, 2012. – С. 44.

вядучымі хрысціянскімі канфесіямі ў рэгіёне, забеспячэння міжканфесійнай згоды і ўдасканальвання нацыянальнай мадэлі дзяржаўна-царкоўных адносін значымым з'яўлецца вывучэнне гісторычнага вопыту рэгламентацыі прававога статусу рэлігійных аб'яднанняў.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковыми праграмамі і тэмамі.

Работа падрыхтавана ў рамках Дзяржаўной праграмы навуковых даследаванняў на 2011–2015 гг. «Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўной ідэалогіі» (ДПНД «Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава») і калектыўной навукова-даследчай тэмы юрыдычнага факультета УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» «Прыярытэтныя накірункі развіцця прававой сістэмы грамадства» (ГБ 11–29; 2011–2015 гг.). Распрацоўка тэмы праходзіла таксама ў працэсе ажыццяўлення навукова-даследчай работы суіскальніка па гранту Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь «Прававое становішча Рускай Праваслаўнай Царквы і Рымска-каталіцкага Касцёла ў Беларусі (1863–1905 гг.): параўнальны аналіз» (№ дзяржрэгістрацыі 20100505 ад 06.04.2010).

Мэта і задачы даследавання.

Мэтай даследавання з'яўлецца выяўленне асаблівасцей, асноўных тэндэнций і заканамернасцей працэсу замацавання прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг.

Для дасягнення мэты пастаўлены наступныя задачы:

выявіць асаблівасці заканадаўчага афармлення прававога статусу Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў у Расійскай імперыі;

вылучыць характэрныя рысы адміністрацыйнай структуры Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях;

вызначыць спецыфіку прававога становішча праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства на беларускіх землях;

прааналізаваць механізмы прававога рэгулювання маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях;

ахарактарызаваць асаблівасці сучаснай мадэлі дзяржаўна-царкоўных адносін у Рэспубліцы Беларусь, унесці прапановы па далейшай яе аптымізацыі.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца ўрэгульваныя нормамі права дзяржаўна-канфесійныя адносіны на беларускіх землях у 1863–1905 гг.

Прадмет даследавання складаюць нарматыўныя прававыя акты Расійскай імперыі, якія вызначалі прававое становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гадах, а таксама матэрыялы правапрымяняльнай практыкі, якія дазваляюць раскрыць ступень

эфекты ў насці механізму прававога рэгулявання ў сферы дзяржаўна-канфесійных стасункаў.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1. Аўтарская харектарыстыка мадэлі (формы) дзяржаўна-царкоўных узаемаадносін у Расійскай імперыі, на падставе якой ажыццяўлялася замацаванне прававога статусу Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквай на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Фарміраванне ў Расійскай дзяржаве (ад пачатку XVIII ст.) абсалютысцкай формы праўлення заканамерна прывяло да выпрацоўкі «сінадальнай» формы адносін Царквы і дзяржавы, якая спалучыла ў сабе традыцыйную для Маскоўскай дзяржавы дактрыну «сімфоніі» і харктэрную для заходнеўрапейскіх абсалютных манархій пратэстанцкую дактрыну «дзяржаўнай царкоўнасці». Асноўнымі рысамі «сінадальнай» мадэлі былі наступныя: 1) кіраўніком Рускай Праваслаўнай Царквы абвяшчаўся імператар Расійскай імперыі; 2) за Праваслаўем у расійскім заканадаўстве замацоўваўся статус дзяржаўнага («пануючага») веравызнання; 3) наяўнасць у імперыі дзяржаўнай рэлігіі спалучалася з заканадаўчымі гарантывямі свабоднага ажыццяўлення рэлігійнай дзейнасці іншымі «цярпімымі» (як хрысціянскімі, так і нехрысціянскімі) канфесіямі пры ўмове, што апошнія не будуць пасягаць на асновы імперскага ладу і распаўсюджваць сваю місію на праваслаўнае насельніцтва; 4) пазіцыянаванне Расійскай імперыі ўнутры краіны і на міжнароднай арэне ў якасці праваслаўнай хрысціянскай дзяржавы пацвярджалася заканадаўчымі гарантывямі аховы і прывілеяванага становішча ўсіх хрысціянскіх канфесій; 5) замацаванне за Праваслаўем статусу дзяржаўнай рэлігіі сведчыла аб tym, што праваслаўная рэлігія з'яўлялася важнейшай крыніцай духоўных каштоўнасцей, светапогляднай асновай імперскай ідэалогіі; адпаведна, Праваслаўе непасрэдным чынам упłyvala на афармленне норм імперскага права, з'яўлялася індыкатарам асноў маральнасці права; 6) у Расійскай імперыі захоўвалася даволі шырокая (у параўнанні з іншымі еўрапейскімі краінамі) прастора грамадскіх адносін (шлюбная сфера, прымяненне царкоўных пакаранняў у сферы крымінальнага права, рашэнне некаторых маёмынскіх спрэчак з удзелам духоўных устаноў), урэгульеваных рэлігійнымі нормамі, калі права толькі пацвярджала легітымнасць рэлігійна-маральных нормаў; прычым адпаведныя адносіны, што тычыліся падданых іншаслаўных веравызнанняў, рэгуляваліся паводле кананічных нормаў «замежных» хрысціянскіх канфесій; 7) «сінадальная» форма дзяржаўна-царкоўных адносін выключала неабходнасць для свецкіх улад аддзялення Царквы ад дзяржавы, таму што ў адпаведнасці з харктэрнымі для гэтай формы прынцыпамі «сімфоніі» Праваслаўная Царква выступала сацыяльным партнёрам, а не канкурэнтам дзяржавы ў барацьбе за ўплыў на палітычныя працэсы і грамадства ў цэлым.

2. Выяўленыя аўтарам тэндэнцыі, пад уздзеяннем якіх фарміравалася прававое становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквай на беларускіх землях у даследуемы перыяд: а) тэндэнцыя «адзяржаўлення» Рускай Праваслаўнай Царквы, якая вынікала з сутнасці дактрыны «дзяржаўнай царкоўнасці», прадугледжвала ўстанаўленне падкантрольнасці канфесіі дзяржаве і інтэграцыю царкоўных структур у адміністрацыйны апарат Расійскай імперыі, суправаджалася парушэннем некаторых асноў кананічнага ўладкавання канфесій; па меры пашырэння мяжаў імперыі і пераўтварэння яе ў поліканфесійную дзяржаву гэта тэндэнцыя распаўсюджвалася і на іншыя канфесіі, у тым ліку і на Рымска-каталіцкую Царкву; б) тэндэнцыя супрацоўніцтва і ўзаemапавагі паміж дзяржавай і Царквой, якая вынікала з сутнасці дактрыны «сімфоніі» і абумоўлівалася пазіцыянаваннем Расійскай імперыі як праваслаўнай хрысціянскай дзяржавы, прадвызначала прывілеяванае становішча хрысціянскіх канфесій у імперыі; прававы статус праваслаўнай і рымска-каталіцкай канфесій вызначаўся расійскім заканадаўствам і нормамі кананічнага права, больш за тое, прасочвалася рэцэпцыя кананічнага права: рэлігійныя нормы знаходзілі сваё замацаванне ў імперскім заканадаўстве; в) тэндэнцыя аднаўлення пазіцый Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях: доўгачасовае (ад 1385 г.) існаванне праваслаўнай канфесіі ва ўмовах палітыка-прававой дыскрымінацыі, балансаванне на мяжы канчатковага паглынання Праваслаўя Каталіцкай Царквой прывялі да катастрофічнага стану праваслаўнай канфесіі на яе кананічнай тэрыторыі, гэтыя абставіны вымагалі пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі ажыццяўлення комплексу ўрадавых мерапрыемстваў, скіраваных на адраджэнне Праваслаўнай Царквы; г) тэндэнцыя прадухілення ўдзелу Рымска-каталіцкай Царквы ў антыўрадавых выступленнях, скіраваных на аднаўленне дзяржаўнасці Рэчы Паспалітай і, адпаведна, пануючага становішча Каталіцызму ў рэгіёне; у выніку чаго ўзнікала калізія інтэрэсаў каталіцкай канфесіі, якая была незадаволена сваім афіцыйным статусам у Расійскай імперыі, і дзяржавы, якая вымагала ад канфесіі лаяльнасці імперскаму правапарадку ўзамен на гарантый верацярпімасці.

3. На падставе аналізу нормаў імперскага заканадаўства і кананічнага права даецца аўтарская характарыстыка працэсу адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквай на беларускіх землях. Устаноўлена, што асаблівасці працэсу фарміравання адміністрацыйнай структуры праваслаўнай канфесіі ў Беларусі абумоўліваліся тэндэнцыяй адраджэння Праваслаўнай Царквы ў рэгіёне: ажыццяўлялася стварэнне праваслаўных епархій (Мінскай (1793 г.), Полацкай (1833 г.), Літоўскай (1839 г.), Гродзенскай (1900 г.)), адбылося вяртанне ўніятаў ва ўлонне Праваслаўя, паступова (асабліва актыўна ў перыяд пасля паўстання

1863–1864 гг.) пашыралася сетка праваслаўных прыходаў. У выніку гэтых мерапрыемстваў Руская Праваслаўная Царква здолела аднавіць пазіцыі на сваёй кананічнай тэрыторыі і вярнуць сабе статус найбуйнейшай канфесіі на беларускіх землях.

Асновы адміністрацыйнага ўладкавання Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях былі канстытуяваны ў канкардаце 1847 г. паміж Пецярбургам і Святым Прастолам. Гэты дагавор прадугледжваў функцыянаванне ў межах імперыі разгалінаванай сеткі рымска-каталіцкіх епархій (Магілёўская, Віленская і Мінская епархіі ахоплівалі тэрыторыю Беларусі), дэканатаў, прыходаў і манастыроў. Аднак падтрымка Рымска-каталіцкай Царквой паўстання 1863–1864 гг. прадвызначыла заканамернасць мер дзяржаўнага рэагавання, скіраваных на забеспячэнне ўнутранай бяспекі і тэрытарыяльнай цэласнасці імперыі, што прывяло да парушэння некаторых асноў кананічнага ўладкавання Каталіцкай Царквы на беларускіх землях. У выніку прыпынення дзеянасці канкардату (з 1866 г.) стала магчымай ліквідацыя Мінскай епархіі (1869 г.), а таксама значнай колькасці прыходаў і манастыроў, адмена аўтаномнага статусу манаскіх ордэнаў.

4. Упершыню праведзены заснаваны на выкарыстанні шырокага кола архіўных і апублікованых крыніц параўнальны аналіз прававога становішча праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Устаноўлена, што ў перыяд да паўстання 1863–1864 гг. прававы статус праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства ў Беларусі не меў істотных адрозненняў. Расійскае заканадаўства гарантавала прадстаўнікам хрысціянскага духавенства прывілеяванае становішча ў структуры імперскага грамадства, надзяляла іх аднолькавым комплексам правоў і абавязкаў. Акрамя палажэння дзяржаўнага заканадаўства, прававы статус духавенства вызначаўся нормамі кананічнага права. Прычым шэраг кананічных правілаў субсідыярна ахоўваўся імперскім правам (напрыклад, абмежаванне грамадзянскіх правоў манаства, вызначэнне відаў дзеянасці, несумяшчальных са свяшчэнствам).

Аднак падтрымка рымска-каталіцкім духавенствам паўстанцкага руху 1863–1864 гг. прымусіла ўлады прыняць комплекс мер, скіраваных на далейшае прадухіленне ўдзелу духоўных асоб у антыўрадавых выступленнях. Апошнія абставіны прывялі да таго, што некаторыя агульнаімперскія заканадаўчыя нормы былі заменены цыркулярамі генерал-губернатараў Паўночна-Заходняга краю, якія прадвызначылі спецыфіку прававога становішча каталіцкага духавенства на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Шэраг падзаконных актаў мясцовых улад устанаўліваў дадатковыя меры контролю за духавенствам і абмяжоўваў публічнае адпраўленне некаторых каталіцкіх культавых практык. Адначасова з гэтым імперскія ўлады ініцыявалі шэраг мерапрыемстваў, скіраваных на ўмацаванне становішча праваслаўнага духавенства на беларускіх

землях. Прыняцце і рэалізацыя ў 1860–1880-х гадах комплексу заканадаўчых актаў прывялі да паляпшэння матэрыяльнага становішча і павышэння сацыяльнага прэстыжу праваслаўнага прыходскага кліру.

5. Прааналізавана спецыфіка прававога рэгулявання маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Згодна з імперскім заканадаўствам, праваслаўныя і рымска-каталіцкія духоўныя ўстановы атрымлівалі ў валоданне ад дзяржавы ненаселеныя зямельныя надзелы, забяспечваліся штогадовым казённым утрыманнем. Рэлігійным арганізацыям гарантавалася права на набыццё нерухомай уласнасці (са згоды дзяржаўных улад), дазвалялася перадача зямельных надзелаў у наём.

Матэрыяльнае становішча Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях у даследуемы перыяд заставалася ўстойлівым. Зыходзячы з таго, што да секулярызацыі населеных зямельных маёнткаў рэлігійных арганізацый (1841–1842 гг.) рымска-каталіцкія духоўныя ўстановы з'яўляліся буйнымі землеўладальнікамі ў рэгіёне, ім гарантаваўся значна большы ў параўнанні з праваслаўнымі рэлігійнымі арганізацыямі памер казённага ўтрымання. Акрамя таго, заканадаўствам прадугледжвалася наяўнасць дадатковага капіталу рымска-каталіцкага духавенства. Нават падзеі паўстання 1863–1864 гг. не прынеслі істотных негатыўных тэндэнций у парадак прававога рэгулявання маёмаснага становішча Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях.

У той жа час матэрыяльнае становішча Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях, у выніку доўгатэрміновай палітыка-прававой дыскрымінацыі Праваслаўя ў Рэчы Паспалітай і беднасці праваслаўнай пасты, знаходзілася ў нездавальняючым стане. Дзеля выпраўлення сітуацыі дзяржава прымала шэраг заканадаўчых актаў, скіраваных на забеспячэнне праваслаўных рэлігійных арганізацый дадатковымі фінансавымі сродкамі, зямельнымі надзеламі, ляснымі і іншымі ўгоддзямі.

6. Зыходзячы з аналізу тэндэнций і заканамернасцей замацавання прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг., выяўлена гістарычная абгрунтаванасць сучаснай мадэлі дзяржаўна-царкоўных адносін у Рэспубліцы Беларусь, для якой характэрна прызнанне істотнай ролі Праваслаўнай Царквы ў гістарычным стаўленні і развіцці духоўных, культурных і дзяржаўных традыцый беларускага народа, а таксама ўкладу іншых традыцыйных канфесій у культуру краіны. Ва ўмовах развіцця постмадэрнага грамадства і няўхільнага ўзрастання ролі рэлігійнага фактару выяўляеца аб'ектыўная неабходнасць забеспячэння сумяшчальнасці права з нацыянальнымі духоўна-культурнымі каштоўнасцямі беларускага народа. У гэтай сувязі асэнсаванне гістарычнага вопыту

дзяржаўна-канфесійных адносін на беларускіх землях з'яўляецца карысным для развіцця нацыянальнай прававой сістэмы.

Асабісты ўклад суйскальніка.

Дысертцыя з'яўляецца самастойна выкананай аўтарскай работай, напісанай на падставе аналізу шырокай базы дакументальных, архіўных крыніц і навуковай літаратуры. Дысертантам быў самастойна выяўлены, апрацаваны і ўпершыню ўведзены ў навуковы абарот шэраг неапублікованых дакументаў з фондаў Нацыянальных гістарычных архіваў Беларусі ў г. Мінску і г. Гродна, які садзейнічаў больш поўнаму ўсведамленню спецыфікі прававога становішча праваслаўнай і рымска-каталіцкай канфесій на беларускіх землях.

Апрабацыя вынікаў дысертцыі.

Вывады дысертацийнага даследавання прадстаўлены аўтарам у дакладах і выступленнях на 12 рэспубліканскіх і міжнародных канферэнцыях: XI рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Інновация – 2004» (Мазыр, 22 красавіка 2004 г.), X рэспубліканскай навукова-методычнай канферэнцыі маладых вучоных (Брест, 15–16 мая 2008 г.), I і II рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях «Беларусь у гістарычнай рэträспектыве XIX–XX стст.: этнакультурныя і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы» (Гомель, 1–2 кастрычніка 2009 г.; 13–14 кастрычніка 2011 г.), юбілейнай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 40-годдзю Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітета імя Ф. Скарыны (Гомель, 11 чэрвеня 2009 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Беларусь» (Гомель, 9–10 красавіка 2010 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Духовно-нравственное воспитание на основе отечественных культурно-исторических традиций и ценностей» (Жыровічы, 27 мая 2010 г.), III міжнароднай навуковай канферэнцыі «Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы» (Гомель, 30 верасня–1 кастрычніка 2010 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Развитие современного региона: перекрёстки науки и практики» (Саратаў, 25–26 кастрычніка 2010 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Приоритетные направления развития правовой системы общества» (Гомель, 6–7 красавіка 2012 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі маладых даследчыкаў «Содружество наук. Барановичи – 2012» (Баранавічы, 23–24 мая 2012 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Однадцяті осінні юридичні чitanня» (г. Хмельніцкі, 23–24 лістапада 2012 г.).

Вынікі дысертацийнага даследавання былі выкарыстаны ў навучальным працэсе на юрыдычным факультэце ўстановы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны» ў ходзе выкладання дысцыплін «Гісторыя дзяржавы і права Беларусі», «Гісторыя дзяржавы і права славянскіх народаў».

Апублікаванасць вынікаў дысертациі.

Асноўныя вынікі і палажэнні дысертацийнага даследавання адлюстраваны ў 19 навуковых працах (7,6 аўт. аркуша), з іх 6 артыкулаў у навуковых часопісах, рэкамендаваных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацийных даследаванняў (4,2 аўт. арк.), 4 – у зборніках навуковых прац. 9 публікаций з'яўляюцца матэрыяламі і тэзісамі выступленняў на навуковых канферэнцыях.

Структура і аб'ём дысертациі.

Дысертация складаецца з уводзінаў, агульной хараўтарыстыкі работы, трох глаў, заключэння і бібліографічнага спісу. Поўны аб'ём дысертациі – 136 старонак, з іх 112 старонак асноўнага тэксту. Бібліографічны спіс складаецца з 281 наймення і 19 публікаций дысертанта.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦІИ

Асноўная частка дысертациі ўключае тры главы. У **главе 1 «Гісторыяграфія праблемы, крыніцы і метады даследавання»** падаецца аналітычны агляд літаратуры па тэме дысертациі, аналіз гісторычных крыніц і метадаў даследавання. Істотны ўклад у распрацоўку праблемы ўнеслі дарэвалюцыйныя навукоўцы, якія ажыццяўлялі даследаванні праблем царкоўнага права, вывучалі асаблівасці мадэлі дзяржаўна-канфесійных адносін у Расійскай імперыі (М.С. Сувораў, А.С. Паўлаў, І.С. Берднікаў і інш.), спецыфіку канфесійнай палітыкі расійскай адміністрацыі на заходніх ускраінах імперыі (М.В. Каяловіч, П.Н. Бацюшкаў, А.І. Мілавідаў, Г.Я. Кіпрыяновіч і інш.). Савецкая гісторыкі і правазнаўцы, якія працавалі ў рэчышчы марксісцка-ленінскай атэістычнай ідэалогіі, давалі негатыўныя ацэнкі ролі рэлігіі ў жыцці грамадства, абгрунтоўвалі высновы аб тым, што Праваслаўная і Рымска-каталіцкая Цэрквы выступалі саюзнікамі пануючых класаў у працэсе эксплуатацыі народных мас (М.М. Нікольскі, А.Ф. Грэкулаў, П.М. Кірушын, М.М. Шэйнман, В.В. Клачкоў і інш.). У сучаснай навуцы адбываецца пераасэнсаванне ролі рэлігійных канфесій у працэсе грамадскага развіцця, удасканальваюцца метадалагічныя падыходы, істотна пашыраецца крынічавая база даследаванняў (за кошт выяўлення шырокага пласта невядомых да гэтага часу архіўных крыніц, выдання зборнікаў дакументаў), пашыраецца проблематыка даследаванняў. У дадзеным рэчышчы працуюць беларускія (В.В. Яноўская, А.І. Ганчар, А.Ю. Бендуцін, С.А. Калінін і інш.), расійскія (А.А. Дорская, пратоіерэй У. Цыпін, В.А. Ліцэнбергер, М.Д. Далбілаў і інш.), заходнёевропейскія і амерыканскія (М. Радван, Д. Сталюнас, Г. Фрыз, Т. Уікса і інш.) навукоўцы. Аднак пытанні прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквеў на беларускіх землях у 1863–1905 гг. даследаваны

толькі фрагментарна, таму на сённяшні дзень выразна выявілася задача глыбокага і цэласнага тэарэтычнага асэнсавання гэтай праблематыкі.

Глава 2 «Прававое становішча Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях (1863–1905 гг.)» складаецца з чатырох раздзелаў. У раздзеле 2.1 «Афармленне прававога статусу Рускай Праваслаўнай Царквы ў заканадаўстве Расейскай імперыі» даецца аўтарская характарыстыка формы (мадэлі) дзяржаўна-царкоўных узаемаадносін у Расейскай імперыі, зыходзячы з якіх ажыццяўлялася замацаванне прававога статусу Рускай Праваслаўнай Царквы ў імперскім заканадаўстве. Вылучаюцца асноўныя рысы «сінадальнай» мадэлі адносін Царквы і дзяржавы. Праведзены аналіз заканадаўчых нормаў, якія рэгламентавалі разнастайныя аспекты прававога становішча канфесіі ў Расейскай дзяржаве. Зыходзячы з аналізу вопыту прававога рэгулювання сферы дзяржаўна-царкоўных стасункаў у Расейскай імперыі, выяўляеца гісторычная аргументаванасць абрання Рэспублікай Беларусь дзеючай мадэлі узаемаадносін дзяржавы і рэлігійных канфесій.

У раздзеле 2.2 «Адміністрацыйная структура Рускай Праваслаўнай Царквы» на падставе аналізу нормаў імперскага заканадаўства і кананічнага права асвятляеца працэс адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях. Выяўляюцца тэндэнцыі, якія абудоўлівалі асаблівасці фарміравання адміністрацыйнай структуры канфесіі ў рэгіёне, разглядаюцца прававыя асновы стварэння праваслаўных епархій і пашырэння сеткі прыходаў, скіраваныя на аднаўленне пазіцый Рускай Праваслаўнай Царквы на сваёй кананічнай тэрыторыі.

У раздзеле 2.3 «Прававое становішча праваслаўнага духавенства» даследуюцца нормы заканадаўства Расейскай імперыі і кананічнага права, якія вызначалі прававы статус праваслаўнага духавенства на беларускіх землях. На падставе аналізу гэтых нормаў выяўляеца працэс рэцэпцыі кананічнага права: кананічныя нормы, якія рэгулявалі прававы статус прыходскага і манаскага духавенства, знаходзілі сваё замацаванне ў імперскім заканадаўстве. У той жа час у раздзеле выяўлены і асобныя выпадкі калізіі нормаў свецкага і царкоўнага права, якія вынікалі з тэндэнцыі «адзяржаўлення» Царквы і неабходнасці інтэграцыі духавенства ў адміністрацыйны апарат Расейскай імперыі. Істотная ўвага надаецца разгляду комплексу заканадаўчых актаў, прынятых у 1860–1880-х гадах, скіраваных на паляпшэнне матэрыяльнага становішча і павышэнне сацыяльнага прэстыжу праваслаўнага духавенства Беларусі.

У раздзеле 2.4 «Прававое рэгулюванне маёмынага становішча Рускай Праваслаўнай Царквы» даследуюцца нормы расейскага заканадаўства, якія рэгламентавалі маёмынне становішча Царквы. Вызначаюцца тэндэнцыі, пад уздзеяннем якіх фарміраваўся адпаведны статус канфесіі, разглядаюцца ўрадавыя мерапрыемствы, скіраваныя на забеспячэнне фінансавай залежнасці

Царквы ад дзяржавы, а таксама дзяржаўныя заходы, закліканыя палепшыць матэрыяльнае становішча праваслаўных рэлігійных арганізацый Беларусі, якія ў выніку доўгатэрміновага панавання Каталіцтва знаходзіліся ў нездавальняющим стане.

Глава 3 «Прававое становішча Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях (1863–1905 гг.)» складаецца з чатырох раздзелаў. У раздзеле 3.1 «Афармленне прававога статусу Рымска-каталіцкай Царквы ў заканадаўстве Расійскай імперыі» аналізуецца змены афіцыйнага прававога статусу рымска-каталіцкай канфесіі на беларускіх землях у канцы XVIII–XIX ст. На працягу гэтага перыяду Рымскі каталіцызм ператварыўся з «пануючага» ў Рэчы Паспалітай веравызнання ў «замежную», «цярпімую» ў Расійскай імперыі рэлігію. У выніку чаго ўзнікла калізія інтэрэсаў Каталіцкай Царквы, якая была незадаволена сваім афіцыйным статусам у Расійскай імперыі, і дзяржавы, якая вымагала ад каталіцкай канфесіі лаяльнасці імперскаму правапарадку ўзамен на гарантыві верацярпімасці.

У раздзеле 3.2 «Адміністрацыйная структура Рымска-каталіцкай Царквы» разглядаюцца прававыя рамкі ўзаемадзеяння рымска-каталіцкіх рэлігійных арганізацый Расійскай імперыі са Святым Прастолам, прававыя асновы функцыянавання каталіцкіх епархій, дэканатаў, прыходаў і манастыроў на беларускіх землях. Выяўляюцца тэндэнцыі, якія абумоўлівалі асаблівасці фарміравання адміністрацыйнай структуры канфесіі ў рэгіёне. Робіцца выснова аб tym, што падтрымка Рымска-каталіцкай Царквой на беларускіх землях паўстанцкага руху 1863–1864 гг. заканамерна вяла да парушэння некаторых асноў кананічнага ўладкавання Каталіцкай Царквы ў імперыі: ліквідацыі асобных епархій, прыходаў і манастыроў.

У раздзеле 3.3 «Прававое становішча рымска-каталіцкага духавенства» даследуюцца асаблівасці прававога статусу прыходскага і манаскага духавенства на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Прававое становішча каталіцкага духавенства (як і праваслаўных духоўных асоб) вызначалася нормамі свецкага заканадаўства і кананічнага права. Адзначаецца, што актыўная падтрымка рымска-каталіцкім духавенствам паўстанцкага руху прымусіла ўлады прыняць комплекс мер, скіраваных на далейшае прадухіленне ўдзелу духоўных асоб у антыўрадавых выступленнях, што істотна паўплывала на прававое становішча каталіцкага духавенства на беларускіх землях у адзначаны перыяд.

У раздзеле 3.4 «Прававое рэгулюванне маёмаснага становішча Рымска-каталіцкай Царквы» аналізуецца нормы імперскага заканадаўства, якія рэгламентавалі маёмасны статус канфесіі, вызначаюцца суб'екты і аб'екты маёмасных правоў Царквы. Разглядаюцца прычыны і наступствы секулярызацыйных мерапрыемстваў 1841–1842 гг. Робіцца выснова аб tym, што матэрыяльнае становішча рымска-каталіцкай канфесіі ў Беларусі

заставалася ўстойлівым. Нават падзеі паўстання 1863–1864 гг. не прынеслі істотных негатыўных тэндэнций у парадак прававога рэгулявання маёмасці Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертациі

1. У ходзе даследавання былі выяўлены асаблівасці працэсу заканадаўчага афармлення прававога статусу Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў у Расійскай імперыі. Замацаванне прававога становішча праваслаўнай канфесіі ў імперскім заканадаўстве распачалося ў перыяд пятроўскіх пераўтварэнняў, калі манархам быў выдадзены ў 1721 г. Духоўны Рэгламент – заканадаўчы акт, які канстытуяваў асновы функцыяновання кіруючых органаў Рускай Праваслаўнай Царквы на працягу ўсяго сінадальнага перыяду (1721–1917 гг.). Прыняцце дадзенага закона прывяло да дэфармацыі дактрыны «сімфоніі» свецкай і царкоўнай улад, на падставе якой функцыянувала сістэма дзяржаўна-царкоўных адносін у Маскоўскай дзяржаве.

Фарміраванне ў Расійскай імперыі абсолютысцкай формы праўлення дыктавала неабходнасць укаранення харктэрнай для заходніх еўрапейскіх абсолютных манархій пратэстанцкай дактрыны «дзяржаўнай царкоўнасці», якая прадугледжвала інтэграцыю адміністрацыйнага апарату Царквы ў бюрократычную структуру імперыі і выкарыстанне патэнцыялу канфесіі ў мэтах сацыяльнага дысцыплінавання, забеспячэння законапаслухмянасці і лаяльнасці вернікаў дзяржаве. У той жа час «дзяржаўная царкоўнасць» у Расійскай імперыі канчаткова не адмаўляла прынцыпы дактрыны «сімфоніі» (супрацоўніцтва, узаемапавагі і згоды паміж Царствам і Свяшчэнствам). У адпаведнасці з гэтымі прынцыпамі праваслаўная рэлігія выступала важнейшай крыніцай духоўных каштоўнасцей, светапогляднай асновай дзяржаўнай ідэалогіі, Праваслаўе непасрэдным чынам упłyvala на афармленне нормаў імперскага права, з'яўлялася індыкатаром асноў маральнасці права. Зыходзячы з гэтага, у работе была зроблена выснова, што ў Расійскай імперыі сфарміравалася «сінадальная» мадэль адносін Царквы і дзяржавы, у аснове якой ляжаў своеасаблівы сімбіёз дактрын «сімфоніі» і «дзяржаўнай царкоўнасці».

Згодна з «сінадальнай» мадэллю, Праваслаўе абвяшчалася ў расійскім заканадаўстве «пануючым» (дзяржаўным) веравызнаннем. Аднак пашырэнне правасуб'ектнасці «пануючай» Царквы ў дзяржаве не памяншала права іншых канфесій на рэлігійную і іншую звязаную з ёй дзейнасць. У «Асноўных дзяржаўных законах Расійскай імперыі» гарантавалася права свободнага адпраўлення рэлігійных культав неправаслаўных веравызнанняў у выпадку, калі «замежныя» канфесіі не пасягалі на асновы імперскага ладу і не распаўсюджвалі сваю місію на праваслаўнае насельніцтва.

Больш за тое, па меры пашырэння межаў імперыі і пераутварэння Расіі ў поліканфесійную дзяржаву двор Раманавых імкнуўся пазіцыянуваць сябе як праваслаўная хрысціянская манархія, якая стаіць на варце агульнахрысціянскіх каштоўнасцей. У Зводзе законаў Расійскай імперыі прадугледжвалася дзяржаўная ахова ўсіх хрысціянскіх веравызнанняў, вызначаўся прывілеяваны статус хрысціянскага духавенства, гарантаваліся маё масныя права хрысціянскіх канфесій і іх дзяржаўнае забеспечэнне. У 1847 г. Расійская імперыя пайшла на самае цеснае супрацоўніцтва з Ватыканам, у выніку чаго паміж бакамі быў заключаны канкардат, які вызначаў асновы прававога статусу Рымска-каталіцкай Царквы ў Расійскай дзяржаве: фіксаваў епархіальную структуру Царквы, устанаўліваў парадак прызначэння і звальнення духоўных асоб, працэдуру фарміравання і кампетэнцыю епархіальных кансіторый, капітулаў, права і абавязкі епіскапату, прыходскага і манаскага духавенства. Нормы канкардату 1847 г. былі закладзены ў аснову Статута Рымска-каталіцкай Царквы ў Расіі (1857 г.). Выданне Статута сведчыла аб завяршэнні працэсу афармлення прававога статусу рымска-каталіцкай канфесіі ў Расійскай імперыі.

Аднак прававая рэгламентацыя становішча рымска-каталіцкай канфесіі, наданне апошняй статусу «цярпімага» «замежнага» веравызнання ўспрымаліся Каталіцкай Царквой на беларускіх землях як рэпрэсіўныя меры, несправядлівае прыніжэнне афіцыйнага статусу канфесіі, якая да моманту ліквідацыі дзяржаўнасці Рэчы Паспалітай была пануючай рэлігіяй у рэгіёне, адыгрывала ролю асноўнай каштоўнаснай қрыніцы дзяржаўнага светапогляду, з'яўлялася важнейшым механізмам культурнай і нацыянальнай (польскасць) гамагенізацыі мясцовага грамадства. Імкненне Рымска-каталіцкай Царквы аднавіць свой ранейшы афіцыйны статус ператварала яе ў асноўны ідэалагічны цэнтр паўстанцкага руху за аднаўленне дзяржаўнасці Рэчы Паспалітай. Гэта акалічнасць непасрэдным чынам упłyvala на прававое становішча Рымска-каталіцкай Царквы ў Расійскай дзяржаве: антыўрадавая дзейнасць канфесіі выклікала рэпрэсіўную рэакцыю ўлад.

У 1866 г., ва ўмовах абвастрэння ўзаемаадносін Расійскай імперыі і Рыма, што было звязана з падтрымкай паўстанцкага руху 1863–1864 гг. з боку Ватыкана, расійскі ўрад абвясціў аб аднабаковым разрыве канкардату са Святым Прастолам. Прывыненне дзейнасці канкардату зрабіла магчымым абмежаванне шэррагу правоў Рымска-каталіцкай Царквы ў Паўночна-Заходнім краі, што было выкліканы неабходнасцю далейшага прадухілення ўдзелу канфесіі ў антыўрадавых выступленнях [1; 2; 3; 5; 7; 8; 14; 18; 19].

2. У рабоце выяўлены тэндэнцыі, пад уздзеяннем якіх фарміравалася прававое становішча праваслаўнай і рымска-каталіцкай канфесіі на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Па-першае, тэндэнцыя «аддзяржаўлення» Рускай Праваслаўнай Царквы, якая вынікала з сутнасці дакtryны «дзяржаўнай

царкоўнасці», прадугледжвала ўстанаўленне падкантрольнасці канфесіі дзяржаве і інтэграцыю царкоўных структур у адміністрацыйны апарат імперыі, суправаджалася парушэннямі некаторых асноў кананічнага ўладкавання канфесіі (ліквідацыя патрыяршства, стварэнне Найсвяцейшага Сінода і інш.). У адпаведнасці з гэтым паширалася кола дзяржаўных абавязкаў кліру, замацоўвалася падсуднасць духавенства свецкім судам, ажыццяўлялася секулярызацыя населеных земельных валоданняў рэлігійных устаноў. Па меры паширэння межаў імперыі і пераўтварэння яе ў поліканфесійную дзяржаву гэта тэндэнцыя распаўсюджвалася і на іншыя канфесіі, у тым ліку і на Рымска-каталіцкую Царкву.

Па-другое, тэндэнцыя супрацоўніцтва і ўзаемапавагі паміж дзяржавай і Царквой, якая вынікала з сутнасці дактрины «сімфоніі» і абумоўлівалася пазіцыянаваннем Расійскай імперыі як праваслаўнай хрысціянскай дзяржавы, прадвызначала прывілеяванае становішча хрысціянскіх канфесій у імперыі. Прававы статус праваслаўнай і рымска-каталіцкай канфесій вызначаўся не толькі расійскім заканадаўствам, але і нормамі кананічнага права. У дзяржаве адбывалася рэцэпцыя кананічнага права: рэлігійныя нормы знаходзілі сваё замацаванне ў імперскім заканадаўстве. У Расійскай імперыі захоўвалася даволі шырокая (у параўнанні з іншымі ўропейскімі краінамі) прастора грамадскіх адносін (шлюбная сфера, прымяненне царкоўных пакаранняў у сферы крымінальнага права, рашэнне некаторых маёмынскіх спрэчак з удзелам духоўных устаноў), урэгульянных рэлігійнымі нормамі, калі права толькі пацвярджала легітымнасць рэлігійна-маральных нормаў.

Па-трэцяе, тэндэнцыя аднаўлення пазіцыі Рускай Праваслаўнай Царквы на беларускіх землях абумоўлівала спецыфіку прававога становішча праваслаўнай канфесіі ў рэгіёне. Доўгачасовае (ад 1385 г.) існаванне праваслаўнай канфесіі Беларусі ва ўмовах палітыка-прававой дыскрымінацыі, балансаванне на мяжы канчатковага паглынання Праваслаўя Рымска-каталіцкай Царквой прывялі да катастрафічнага стану Праваслаўнай Царквы на яе кананічнай тэрыторыі. Гэтыя абставіны вымагалі пасля далучэння беларускіх земель да Расійскай імперыі ажыццяўлення комплексу ўрадавых мерапрыемстваў (стварэнне праваслаўных епархій, вяртанне ўніятаў ва ўлонне Царквы, храмабудаўніцтва, паляпшэнне матэрыяльнага становішча кліру і інш.), скіраваных на адраджэнне Праваслаўнай Царквы.

Па-чацвёртае, тэндэнцыя прадухілення ўдзелу Рымска-каталіцкай Царквы ў антыўрадавых выступленнях, скіраваных на аднаўленне дзяржаўнасці Рэчы Паспалітай і, адпаведна, пануючага становішча Каталіцызму ў рэгіёне. Актыўная падтрымка Рымска-каталіцкай Царквой паўстанцкіх рухаў 1830–1831 і 1863–1864 гг. сведчыла аб калізіі інтарэсаў Каталіцкай Царквы, якая была незадаволена сваім афіцыйным статусам у Расійскай імперыі, і дзяржавы, якая

вымагала ад канфесіі лаяльнасці імперскаму правапарадку ўзамен на гарантныі верацярпімасці [1; 2; 3; 4; 5; 6; 14; 15; 17; 18; 19].

3. На падставе аналізу нормаў імперскага заканадаўства і кананічнага права ў рабоце дадзена аўтарская харктырыстыка адміністрацыйнай структуры Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Асновы адміністрацыйнай структуры Рускай Праваслаўнай Царквы ў Расійскай імперыі закладаліся Духоўным Рэгламентам, паводле якога Царква пазбавілася свайго вышэйшага кананічнага органа – Памеснага Сабора – і патрыяршага праўлення. Кірауніком Царквы ў расійскім заканадаўстве быў абвешчаны свецкі манарх. У якасці вышэйшага органа кіравання канфесіі быў створаны Найсвяцейшы Сінод, які падначальваўся непасрэдна імператару. Секулярнымі прававымі нормамі быў зменены кананічны парадак абрання епіскапату, устаноўлена падкантрольнасць епархіяльных структур свецкай адміністрацыі.

Асаблівасці працэсу фарміравання адміністрацыйнай структуры праваслаўнай канфесіі на беларускіх землях пасля іх далучэння да Расійскай імперыі вынікалі з тэндэнцыі адраджэння Праваслаўнай Царквы ў рэгіёне: ажыццяўлялася стварэнне праваслаўных епархій (Мінскай (1793 г.), Полацкай (1833 г.), Літоўскай (1839 г.), Гродзенскай (1900 г.)), адбылося вяртанне ўніятаў ва ўлонне Праваслаўя (1839 г.), паступова (асабліва актыўна ў перыяд пасля паўстання 1863–1864 гг.) пашыралася сетка праваслаўных прыходаў і манастыроў. У выніку гэтых мерапрыемстваў Руская Праваслаўная Царква здолела аднавіць пазіцыі на сваёй кананічнай тэрыторыі і вярнуць сабе статус найбуйнейшай канфесіі на беларускіх землях.

Тэндэнцыя «адзяржаўлення» Царквы ў Расійскай імперыі ўплывала і на спецыфіку фарміравання адміністрацыйнай структуры Рымска-каталіцкай Царквы. Па аналогіі з Найсвяцейшым Сінодам Рускай Праваслаўнай Царквы расійскія ўлады ініцыявалі стварэнне Рымска-каталіцкай Духоўнай Калегіі – вышэйшага органа кіравання канфесіі у Расійскай імперыі. Калегія была заклікана абмежаваць наднацыянальную юрысдыкцыю Папы Рымскага над імперскімі падданымі-католікамі. Дадзеныя мерапрыемствы расійскіх улад у поўнай меры адпавядалі агульнаеўрапейскім секулярызацыйным працэсам, скіраваным на абмежаванне ўплыву Ватыкана на ўнутраную палітыку суверэнных еўрапейскіх дзяржаў. У той жа час, Рымскаму каталіцызму гарантавалася захаванне фундаментальных асноў кананічнага ўладкавання канфесіі: расійскія ўлады прызнавалі вяршынства Пантыхіка над Каталіцкай Царквой, паводле канкардату 1847 г. у Расійскай імперыі прадугледжвалася функцыянованне разгалінованай сеткі рымска-каталіцкіх епархій, дэканатаў, прыходаў і манастыроў.

Аднак падтрымка Рымска-каталицкай Царквой паўстання 1863–1864 гг. прадвызначыла заканамернасць мераў дзяржаўнага рэагавання, скіраваных на забеспячэнне ўнутранай бяспекі і тэрытарыяльнай цэласнасці імперыі, што прывяло да парушэння некаторых асноў кананічнага ўладкавання Рымска-каталицкай Царквы на беларускіх землях. У выніку прыпынення дзеянасці канкардату (з 1866 г.) стала магчымай ліквідацыя Мінскай епархii (1869 г.), а таксама значнай колькасці прыходаў і манастыроў, адмена аўтаномнага статусу манаскіх ордэнаў. Аднак нават ва ўмовах даволі складаных стасункаў паміж Расійскай імперыяй і Святым Прастолам Пецярбург не пайшоў на канчатковы разрыў адносін з Ватыканам, што сведчыла аб прызнанні Расійскай імперыяй непарушнасці фундаментальных асноў кананічнага ўладкавання Рымска-каталицкай Царквы [1; 4; 8; 9, 11; 17; 18].

4. На падставе шырокага кола архіўных і апублікованых крыніц быў праведзены параўнальны аналіз прававога становішча праваслаўнага і рымска-каталицкага духавенства на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Па выніках даследавання было ўстаноўлена, што, згодна з заканадаўствам Расійскай імперыі, прававы статус праваслаўнага і рымска-каталицкага духавенства ў Беларусі да падзеі паўстання 1863–1864 гг. не меў істотных адрозненняў. Згодна з прынцыпам «сімфоніі» («Свяшчэнства – партнёр Царства») хрысціянскому духавенству гарантавалася прывілеяване становішча ў структуры імперскага грамадства. Духоўныя асобы вызываюцца ад воінскай павіннасці, цялесных пакаранняў, асноўных натуральных павіннасцей (пажарнай, вартайчай, пастойнай і інш.), ім гарантавалася права набываць і адчуваць нерухомую маёmacць. Згодна з расійскім крымінальным заканадаўствам, замах на хрысціянскага свяшчэннаслужыцеля падчас здзяйснення богаслужэння лічыўся кваліфікованым злачынствам. Духоўныя асобы мелі права на ўзнагароджанне ордэнамі Расійскай імперыі. Праваслаўнае, рымска-каталицкае і пратэстанцкае духавенства надзялялася аднолькавымі дзяржаўнымі абавязкамі: вядзенне запісаў актаў грамадзянскага стану (метрыкацыя нараджэнняў, улік шлюбаў, смярцей прыхаджан), інфармаванне насельніцтва (абнародаванне заканадаўчых актаў), кантроль за лаяльнасцю паства грамадзянскім уладам. Акрамя палажэння дзяржаўнага заканадаўства, прававы статус духавенства вызначаўся нормамі кананічнага права. Прычым шэраг кананічных правілаў субсідыярна ахоўваўся імперскім правам (напрыклад, абмежаванне грамадзянскіх правоў манаства, вызначэнне відаў дзеянасці, несумяшчальных са свяшчэнствам).

Аднак актыўная падтрымка рымска-каталицкім духавенствам паўстанцкага руху 1863–1864 гг. прымусіла ўлады прыняць комплекс мер, скіраваных на далейшае прадухіленне ўдзелу духоўных асоб у антыўрадавых выступленнях, устанаўленне дадатковых мер кантролю за духавенствам і

абмежаванне публічных адпраўленняў некаторых каталіцкіх культавых практык. Апошнія абставіны прывялі да таго, што шэраг агульнаімперскіх заканадаўчых нормаў быў заменены цыркулярамі генерал-губернатараў Паўночна-Заходняга краю (распараджэнні аб парадку прызначэння святароў у прыходы (ад 29 чэрвеня 1864 г.), перамяшчэння духавенства (ад 19 студзеня 1870 г.), прамаўлення казанняў (ад 10 верасня 1868 г.), рэгламентацыі богаслужэбных практык (ад 24 студзеня 1864 г., 11 жніўня 1867 г., 21 верасня 1867 г.), прыняцця паслушнікаў у манастыры (ад 28 чэрвеня 1864 г.) і інш.). Гэтыя падзаконныя акты мясцовых улад вызначылі спецыфіку прававога становішча рымска-каталіцкага духавенства Паўночна-Заходняга краю ў параднанні з іншымі рэгіёнамі імперыі, дзе працягвалі дзейнічаць нормы імперскага заканадаўства.

Адначасова з гэтым імперскія ўлады ініцыявалі шэраг мерапрыемстваў, скіраваных на ўмацаванне становішча праваслаўнага духавенства на беларускіх землях. Прыняцце і рэалізацыя ў 1860–1880-х гадах комплексу заканадаўчых актаў прывялі да паляпшэння матэрыяльнага становішча і павышэння сацыяльнага прэстыжу духоўных асоб: павялічвалася жалаванне клірыкаў, яны забяспечваліся дадатковымі зямельнымі ўгоддзямі і дровамі з казённых лясоў, ажыццяўляліся пабудова і рамонт прычтавых памяшканняў, з паўсядзённага жыцця і знешняга выгляду духавенства пачалі выкараняцца элементы каталіцкай экспансіі (нашэнне сутан, галенне барод, карыстанне польскай мовай).

Істотны ўплыў на прававое становішча праваслаўнага духавенства аказала Царкоўная рэформа Аляксандра II, якая прывяла да ліквідацыі замкнёнасці духоўнага саслоўя і паспрыяла вяртанню Царквы да кананічнага парадку прызначэння духоўных асоб у прыходы: была забаронена практыка наследавання прыходаў (1867 г.), дзесям праваслаўнага духавенства было дазволена пакідаць духоўнае саслоўе (1869 г.), у 1871 г. дзесяці клірыкаў атрымалі правы ганаравых грамадзян [1; 2; 3; 4; 6; 8; 10; 11; 13; 15; 16; 17].

5. У рабоце прааналізавана спецыфіка прававога рэгулювання маёмаснага становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквеў на беларускіх землях у 1863–1905 гг. Імперская заканадаўства прызнавала ў якасці суб'ектаў маёмасных правоў канфесій епархіяльныя ўпраўленні, цэрквы, манастыры, духоўна-навучальныя і дабрачынныя царкоўныя ўстановы. Кожная канкрэтная ўстанова (рэлігійная арганізацыя) Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэрквеў з'яўлялася самастойнай юрыдычнай асобай, канфесіі ў цэлым не выступалі ўласнікамі маёмасці рэлігійных арганізацый, што ўваходзілі ў іх склад.

Тэндэнцыя «адзяржаўлення» канфесій у Расійскай імперыі абумовіла секулярызацыю населеных земельных маёнткаў праваслаўных і рымска-каталіцкіх духоўных установ: дзяржава імкнулася за кошт ліквідацыі фінансавай самастойнасці рэлігійных арганізацый забяспечыць падначаленне

апошніх дзяржаўным структурам. На беларускіх землях дадзеныя мерапрыемствы праводзіліся ў 1841–1842 гг.

Аднак пазбаўленне рэлігійных арганізацый значнай колькасці зямельнай маёmacці актуалізавала перад дзяржавай задачу забеспечэння годнага матэрыяльнага становішча хрысціянскіх канфесій (партнёраў улад) у Расійскай імперыі. Згодна з заканадаўствам, рэлігійныя ўстановы Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў атрымлівалі ў валоданне ад дзяржавы ненаселеных зямельных надзелы, забяспечваліся штогадовым казённым утрыманнем. Са згоды ўлад ім гарантавалася права на набыццё нерухомай уласнасці, дазвалялася перадача зямельных надзелаў у наём.

Так, матэрыяльнае становішча Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях у 1863–1905 гг. заставалася ўстойлівым. Зыходзячы з таго, што да секулярызацыі населеных зямельных маёнткаў рымска-каталіцкія духоўныя ўстановы з’яўляліся буйнымі землеўладальнікамі ў рэгіёне, ім гарантаваўся значна большы ў параўнанні з праваслаўнымі рэлігійнымі арганізацыямі памер казённага ўтрымання. Акрамя таго, заканадаўствам прадугледжвалася наяўнасць дадатковага капіталу рымска-каталіцкага духавенства. Нават падзеі паўстання 1863–1864 гг. не прынеслі істотных негатыўных тэндэнций у парадак прававога регулювання маёmacці Рымска-каталіцкай Царквы на беларускіх землях.

Матэрыяльнае становішча Рускай Праваслаўнай Царквы ў Беларусі ў даследуемы перыяд (па прычыне доўгатэрміновай палітыка-прававой дыскрымінацыі Праваслаўя ў Рэчы Паспалітай і беднасці праваслаўнай пасты) знаходзілася ў нездавальняющим стане. Дзеля выпраўлення сітуацыі дзяржава прымала шэраг заканадаўчых актаў, скіраваных на забеспечэнне праваслаўных рэлігійных арганізацый дадатковымі фінансавымі сродкамі, зямельнымі надзеламі, ляснымі і іншымі ўгоддзямі [1; 4; 9; 10; 11; 13; 17; 18].

6. Аналіз тэндэнций і заканамернасцей замацавання прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг. выявіў гістарычную абгрунтаванасць абрання Рэспублікай Беларусь дзеючай мадэлі ўзаемаадносін дзяржавы і рэлігійных канфесій. Асаблівасці нацыянальнай мадэлі дзяржаўна-канфесійных адносін зводзяцца да абвяшчэння ў краіне свабоды сумлення і веравызнання, роўнасці рэлігій, прызнання істотнай ролі Праваслаўнай Царквы ў гістарычным станаўленні і развіцці духоўных, культурных і дзяржаўных традыцый беларускага народа, а таксама ўкладу іншых традыцыйных канфесій у культуру краіны, усведамлення неабходнасці садзейнічаць дасягненню ўзаемнага паразумення, цярпімасці і павагі да рэлігійных пачуццяў грамадзян у пытаннях свабоды сумлення і веравызнання. Такім чынам беларуская дзяржава прызнала роўнасць рэлігій у юрыдычным сэнсе, але ў той жа час падкрэсліла рознасць

укладу рэлігійных канфесій у працэс станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці і духоўна-культурных традыцый беларускага народа.

Абраная Беларуссю стратэгія цалкам адпавядае гісторычнаму і сучаснаму вопыту дзяржаўна-царкоўных адносін у краінах Еўропы. У гэтай сувязі цалкам заканамернай з'яўляецца адмова Рэспублікі Беларусь ад амерыканскай мадэлі дзяржаўна-царкоўных адносін, што была закладзена ў аснову першай рэдакцыі Закона «Аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацый» (1992 г.), дзе ігнараваўся гісторычны ўклад Праваслаўнай Царквы і іншых традыцыйных для Беларусі канфесій у культурнае развіццё і станаўленне беларускай дзяржаўнасці. Ва ўмовах развіцця постмадэрнага грамадства і няўхільнага ўзрастання ролі рэлігійнага фактару выяўляецца аб'ектыўная неабходнасць актывізацыі супрацоўніцтва паміж Беларускай дзяржавай і традыцыйнымі для краіны канфесіямі, перад усім з Праваслаўнай Царквой, якая з'яўляецца генетычна першаснай хрысціянскай канфесіяй на беларускіх землях, была і застаецца найбольш масавым веравызнаннем у краіне, сімвалам нацыянальной ідэнтычнасці. Гэтыя акалічнасці пацвярджаюць неабходнасць забеспечэння сумяшчальнасці права з нацыянальнымі духоўна-культурнымі каштоўнасцямі беларускага народа [1; 2; 3; 4; 6; 8; 9].

Рэкамендациі па практычным выкарыстанні вынікаў дысертацыі.

Змешчаны ў дысертацыі матэрыял можа быць выкарыстаны ў працэсе далейшай навуковай распрацоўкі царкоўнага (рэлігійнага) права, проблем свабоды сумлення ў Беларусі, гісторыі канфесій. Выпады, зробленыя суйскальнікам, могуць быць запатрабаваны ў педагогічнай дзейнасці, у выкладанні курсаў гісторыі дзяржавы і права Беларусі, гісторыі дзяржавы і права замежных краін, айчыннай гісторыі, гісторыі Расіі, рэлігіязнаўства. Вывучэнне дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін і зробленыя на гэтай падставе высновы могуць аказаць дапамогу дзяржаўным органам у дзейнасці па аптымізацыі дзяржаўна-царкоўных і міжканфесійных стасункаў.

СПС ПУБЛІКАЦЫЙ СУІСКАЛЬНІКА

Артыкулы ў навуковых часопісах

1. Грахоцкі, А.П. Некаторыя аспекты прававога рэгулявання дзейнасці Рымска-каталіцкага Касцёла ў Расійскай імперыі ў XIX ст. / А.П. Грахоцкі // Гуманітарна-эканамічны веснік. – 2009. – № 3. – С. 50–56.
2. Грахоцкі, А.П. Нормы царкоўнага права ў шлюбаразводным працэсе другой паловы XIX–пачатку XX ст. (па матэрыялах Мінскай епархii) / А.П. Грахоцкі // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2010. – № 3. – С. 55–67.
3. Грахоцкі, А.П. Прымяненне нормаў царкоўнага права ў рэгуляванні парадку заключэння шлюбу ў Беларусі (другая палова XIX–пачатак XX ст.) / А.П. Грахоцкі // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2010. – № 5. – С. 139–146.
4. Грахоцкі, А.П. Адміністрацыйная структура Рускай Праваслаўнай Царквы ў сінадальны перыяд: калізіі кананічнага і свецкага права / А.П. Грахоцкі // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітета імя Я. Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. – 2012. – № 1. – С. 28–40.
5. Грахоцкі, А.П. Прававое рэгуляванне парадку рэлігійнай канверсіі ў Беларусі (1863–1905 гг.) / А.П. Грахоцкі // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2012. – № 1. – С. 4–18.
6. Грахоцкі, А.П. Прававое становішча праваслаўнага прыходскага духавенства на беларускіх землях (1863 – 1905 гг.) / А.П. Грахоцкі // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2013. – № 2. – С. 123–132.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

7. Грахоцкі, А.П. «Возвращение в православие» : масавая канверсія каталікоў Беларусі ў праваслаўе ў 60-ыя гады XIX ст. (па матэрыялах Мінскай губерні) / А.П. Грахоцкі // Беларусь у гісторычнай рэтраспектыве XIX–XX стст. : этнакультурныя і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы : зборнік навуковых артыкулаў : у 2 ч. / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны ; рэдкал.: В.А. Міхедзька [і інш.]. – Гомель, 2009. – Ч. 1. – С. 21–31.
8. Грахоцкі, А.П. Духоўны суд у Расійскай імперыі (другая палова XIX–пачатак XX ст.) / А.П. Грахоцкі // Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Беларусь : сб. науч. труд. / Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины ; под общ. ред. И.И. Эсмантович. – Гомель, 2010. – С. 8–12.
9. Грахоцкі, А.П. Прававое становішча рымска-каталіцкага духавенства ў Беларусі (1863–1905 гг.) / А.П. Грахоцкі // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки :

сб. науч. ст. Выпуск 10 (15) : в 2 ч. / Респ. ин-т высш. школы ; под ред. В.Ф. Беркова. – Минск, 2010. – Ч. 1. – С. 41–49.

10. Грахоцкий, А.П. Российская администрация и православное духовенство на белорусских землях в 1860-ые годы : некоторые аспекты взаимоотношений / А.П. Грахоцкий // Развитие современного региона : перекрёстки науки и практики : сб. науч. ст. / Поволжская акад. гос. Службы ; редкол. : Т.Ю. Смолова [и др.]. – Саратов, 2010. – С. 8–12.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

11. Грахоцкі, А.П. Каталіцкі касцёл у палітыцы М.М. Мураўёва на Беларусі (1863–1865 гг.) / А.П. Грахоцкі // Инновации – 2004 : материалы XI Республиканской студенческой научно-практической конференции, Мозырь, 22 апреля 2004 г. : в 2 ч. / Мозыр. гос. пед. ун-т ; редкол : С.Б. Кураш [и др.] – Мозырь, 2004. – Ч. 2. – С. 75.

12. Грахоцкі, А.П. Сучасная расійская гістарыяграфія ўрадавай палітыкі на Беларусі ў другой палове XIX–пачатку XX ст. // X Республиканская научно-методическая конференция молодых учёных : сб. тезисов докл., Брест, 15–16 мая 2008 г. / Брест. гос. ун-т им. А.С. Пушкина ; под общ. ред. К.К. Красовского. – Брест, 2008. – С. 154.

13. Грахоцкі, А.П. Фарміраванне рэжыму «выключных законаў» у Беларусі (60–70-ыя гг. XIX ст.) / А.П. Грахоцкі // Материалы юбилейной научно-практической конференции, посвящённой 40-летию Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины, Гомель, 11 июня 2009 г. : в 4 ч. / Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины ; редкол. : О.М. Демиденко [и др.]. – Гомель, 2009. – Ч. 3. – С. 17–20.

14. Грахоцкі, А.П. Сакральнае і секулярнае ў шлюбаразводным праве Расійскай імперыі (другая палова XIX–пачатак XX ст.) / А.П. Грахоцкі // Духовно-нравственное воспитание на основе отечественных культурно-исторических традиций и ценностей : материалы Междун. науч.-практ. конф., Жировичи, 27 мая 2010 г. / НАН Беларуси, Ин-т философии, Бел. Экзархат Моск. Патриархата РПЦ ; науч. ред. совет : М.В. Мясникович, Высокопреосвящ. Филарет [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – С. 243–245.

15. Грахоцкі, А.П. Адміністрацыйная рэгламентацыя адпраўлення рымска-каталіцкага культу ў Беларусі (1863–1905 г.) / А.П. Грахоцкі // Беларусь і суседзі : гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы : матэрыялы III міжнароднай навуковай канферэнцыі, Гомель, 30 верасня–1 кастрычніка 2010 г. / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарны ; рэдкал.: Р.Р. Лазько [і інш.]. – Гомель, 2010. – С. 115–121.

16. Грахоцкі, А.П. Прававое становішча праваслаўнага і рымска-каталіцкага духовенства ў Беларусі : параўнальны аналіз // Беларусь у

гістарычнай рэтраспектыве XIX–XX стст. : этнакультурныя і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы : матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, Гомель, 13–14 кастрычніка 2011 г. / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны ; рэдкал. : В.А. Міхедзька (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2011. – С. 47–52.

17. Грахоцкі, А.П. Расійскія ўлады versus рымска-каталіцкія манастыры : да проблемы дзяржаўна-канфесійных стасункаў на беларускіх землях (другая палова XIX – пачатак XX ст.) / А.П. Грахоцкі // Приоритетные направления развития правовой системы общества : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 6–7 апреля 2012 г. / редкол. : И.И. Эсмантович (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2012. – С. 29–33.

18. Грахоцкі, А.П. Да пытання аб дзяржаўна-царкоўных адносінах у Расіі эпохі Пятра I / А.П. Грахоцкі // Содружество наук. Барановичи–2012 : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей, г. Барановичи, 23–24 мая 2012 г. : в 3 ч. / Барановичский государственный университет ; редкол. : А.В. Никишова (гл. ред.) [и др.]. – Барановичи : РІО БарГУ, 2012. – Ч. 3. – С. 54–57.

19. Грахоцкий, А.П. Правовое регулирование конфессиональных переходов в Российской империи (вторая половина XIX–начало XX вв.) / А.П. Грахоцкий // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тэз Міжнародної конферэнцыі «Однадцяті осінні юридичні читанні», м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 г. : у 4 ч. – Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту управл. та права, 2012. – С. 33–35.

РЭЗЮМЭ
Грахоцкі Аляксандар Паўлавіч
Прававое становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай
Цэркваў на беларускіх землях (1863–1905 гг.)

Ключавыя слова: прававое становішча, Руская Праваслаўная Царква, Рымска-каталіцкая Царква, Расійская імперыя, беларускія землі, заканадаўства, кананічнае права, прыходскае духавенства, манаства.

Мэта работы заключаецца ў выяўленні асаблівасцей, асноўных тэндэнций і заканамернасцей прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг.

Метады даследавання: метадалагічную аснову дысертацийнага даследавання склалі прынцыпы аб'ектыўнасці і гісторызму. Выкарыстаны агульнанавуковыя (параўнальны, аналізу, сінтэзу, індукцыі, дэдукцыі), спецыяльна-гістарычныя (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны), спецыяльна-прававыя (параўнальна-прававы, структурна-прававы, сістэмна-прававы, тлумачэння прававых нормаў) метады.

Атрыманыя вынікі і іх навізна: упершыню ў гісторыка-прававой навуцы праведзены комплексны аналіз прававога становішча Рускай Праваслаўнай і Рымска-каталіцкай Цэркваў на беларускіх землях у 1863–1905 гг., прааналізавана шырокое кола заканадаўчых актаў і нормаў кананічнага права, у якіх змяшчаліся асноўныя палажэнні прававога статусу рэлігійных канфесій у Расійскай дзяржаве, дадзена аўтарская харктарыстыка мадэлі дзяржаўна-царкоўных узаемаадносін у імперыі, выяўлены тэндэнцыі, пад уздзеяннем якіх фарміравалася прававое становішча канфесій, даследавана адміністрацыйная структура Цэркваў, асаблівасці прававога становішча праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства, прааналізавана спецыфіка прававога регулявання маёмынскага становішча Цэркваў, выяўлена гістарычная аргументаванасць абрання Рэспублікай Беларусь дзеючай мадэлі ўзаемаадносін дзяржавы і рэлігійных канфесій.

Ступень выкарыстання: вынікі даследавання выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе на юрыдычным факультэце УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» ў ходзе выкладання дысцыплін «Гісторыя дзяржавы і права Беларусі», «Гісторыя дзяржавы і права славянскіх народаў».

Галіна прыменення: вынікі дысертациі могуць быць выкарыстаны ў выкладчыцкай дзейнасці, працэсе далейшай навуковай распрацоўкі рэлігійнага права, проблем свабоды сумлення, гісторыі канфесій, у работе дзяржаўных органаў па аптымізацыі міжканфесійных стасункаў.

РЕЗЮМЕ
Грахоцкий Александр Павлович
Правовое положение Русской Православной и Римско-католической Церквей на белорусских землях (1863–1905 гг.)

Ключевые слова: правовое положение, Русская Православная Церковь, Римско-католическая Церковь, Российская империя, белорусские земли, законодательство, каноническое право, приходское духовенство, монашество.

Цель работы состоит в выявлении особенностей, основных тенденций и закономерностей правового положения Русской Православной и Римско-католической Церквей на белорусских землях в 1863–1905 гг.

Методы исследования: методологическую основу диссертационного исследования составили принципы объективности и историзма. Использованы общенаучные (сравнительный, анализ, синтез, индукция, дедукция); специально-исторические (историко-генетический, историко-сравнительный), специально-правовые (сравнительно-правовой, структурно-правовой, системно-правовой, толкования правовых норм) методы.

Полученные результаты и их новизна: впервые в историко-правовой науке проведён комплексный анализ правового положения Русской Православной и Римско-католической Церквей в Беларуси в 1863–1905 гг., проанализирован широкий круг законодательных актов и норм канонического права, в которых содержались основные положения правового статуса религиозных конфессий в Российском государстве, дана авторская характеристика модели государственно-церковных взаимоотношений в империи, выявлены тенденции, под воздействием которых формировалось правовое положение конфессий, исследованы административная структура Церквей, особенности правового положения православного и римско-католического духовенства, проанализирована специфика правового регулирования имущественного положения Церквей, выявлена историческая обоснованность избрания Республикой Беларусь действующей модели взаимоотношений государства и религиозных конфессий.

Степень использования: результаты исследования используются в учебном процессе на юридическом факультете УО «ГГУ им. Ф. Скорины» в ходе преподавания дисциплин «История государства и права Беларуси», «История государства и права славянских народов».

Область применения: итоги диссертации могут быть использованы в преподавательской деятельности, процессе дальнейшей научной разработки религиозного права, проблем свободы совести, истории конфессий, в работе государственных органов по оптимизации межконфессиональных отношений.

ABSTRACT
Grakhotski Alexander Pavlovich
Legal status of Russian Orthodox and Roman Catholic Churches in Belarus (1863–1905).

Key words: legal status, Russian Orthodox Church, Roman Catholic Church, the Russian Empire, Belarusian territories, legislation, canon law, parish clergy, monasticism.

Objectives: to identify distinctive features, principle tendencies and rules of the legal status of Russian Orthodox Church and Roman catholic church in Belarus in 1863–1905.

Methods: the methodological basis of the research comprises the principles of objectiveness and historism. There have also been used general scientific methods (comparison, analysis, synthesis, induction and deduction); specific historical methods (genetic method, historical comparative method), specific judicial methods (judicial comparative method, judicial structural method, judicial systematic method, interpretation of legal norms).

Results and their novelty: for the first time in the historical and legal science a complex analysis of legal status of Russian Orthodox Church and Roman Catholic Church in Belarus in 1863–1905 was carried out, including analysis of a wide range of legislative acts that held the main provisions for the legal status of religious confessions in the Russian Empire, the characteristic of the model of relations between the state and the church provided by the author, revealing the tendencies which influenced the formation of the legal status of religious confessions, analysis of the administrative structure of churches, study of the legal status of Russian Orthodox and Roman Catholic clergy, analysis of the churches property status specific regulations, identification of the historical necessity of the choice made by Belarus in favor of currently existing model of relations between the state and religious confessions.

Degree of use: results of the study used in the learning process at the Faculty of Law in the Educational institution «Francisk Skorina Gomel State University» in teaching the course of lectures «History of State and Law of Belarus», «History of State and Law of the Slavic nations».

Sphere of application: the results of the thesis can be used in teaching, in the process the further scientific development of the religious law, the problems of freedom of conscience and history of confessions, in the work of government agencies to optimize interfaith relations.